

Csunderlik Péter

„FigyeljeteK és jól átkozzatok” - A Galilei Kör „antimilitarista” tevékenysége az első világháború alatt (1914-1918)

Abstract

The study presents the activity of the Galilei Circle during the First World War. The circle was a student association created in 1908. It was a radical left answer to the National Christian provocations in the framework of the Kulturkampf in the Hungarian universities. During the Great War the circle organized antimilitarist demonstrations, the activists took conferences. In March 1919 the Galilei Circle ceased to exist as an organisation, but the activists took part in the short lived Hungarian Soviet Republic.

Keywords: Galilei Circle, antimilitarism, free-thinker, atheism, Ilona Duchynska, Tivadar Sugár, Endre Ady, Oszkár Jászi.

Ha áthaladunk az Anker közön, a második szám kapualja előtt, ma már nyomát sem találjuk annak, hogy 1910 és 1919 között itt működött a híres-hírhedt ateista-materialista diákegyesület, a Galilei Kör. És Csurka István megfordul a sírjában, hiszen utolsó darabjának, a nagy port kavaró, egészen szürreális *Hatodik koporsónak* már a nyitójelenetében elstutogják, hogy a darab egyik főgonosza, a párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsát manipuláló, kiképzését Amerikában kapó titokzatos alak „állítólag megfordult a Galilei Körben”. Az 1992-es, „a romlás genetikai okairól” értekező dolgozatában pedig „ejtőernyős” galileistákról ír 1990-ben kalapáccsal verték le a Galilei Kör Anker közti emléktábláját, mindez szokatlan indulat egy diákegyesülettel szemben. Miért?

Ha egy átlagos történelem szakos egyetemistának három ismert galileistát kéne megneveznie, jó eséllyel Rákosi Mátyás, Révai József és Korvin Ottó lennének a válaszok. Ezek súlyos nevek, a mai napig ránehezednek a Galilei Kör emlékezetére. Kicsit olyan, amikor Nietzsche-ről a nemzetiszocializmusra asszociálnak, pedig azért mégse. Hasonlóan igaz ez a Galilei Körre. A szervezetből kommunista népbiztosok, népbiztos-helyettesek, népbiztossági funkcionáriusok sora került ki, a Tisza István elleni négy merényletkísérletből is kettő galileistákhoz fűződik - Duczynska Ilonához és Lécai Jánoshoz -, azonban a diákegyesület hangsúlyozottan apolitikus, szabadgondolkodó, az önképzésre és a tudományra esküvő társaságként indult.

A Galilei Kör 1908-ban alakult az ateista-evolucionista jogbölcseleti tanár, Pikler Gyula elleni támadások és az akkor már közel egy évtizede állandósuló egyetemi „kereszt-hecc” idején,¹ az egyetemi kultúrharc „nemzeti-keresztény”

¹ A kultúrharcot a Budapesti Egyetemen is eszkaláló „kereszt-heccről” és első Pikler-heccről:

kihívásaira adott baloldali radikális válaszként, a nemzetközi szabadgondolkodó mozgalomba illeszkedő Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének főiskolai fiókjaként.² Az polgári radikális³ hatás alatt álló Galilei Kör magát a nemzeti-keresztény egyetemi és főiskolai egyesületekkel, például a katolikus Szent Imre Körrel szemben határozta meg, de vállaltan ateista egyesületként a Galilei Kör minden „felekezeti” egyesülettől, a protestáns Bethlen Gábor Körtől és a cionista hallgatók Makkabea Körétől is. A Galilei Kör jelentős részben a hátrányként érzett zsidóságból kilépni vágyó, vallásukat elhagyó, magukat magyarnak valló, de a többségi társadalom által továbbra is zsidóként számon tartott, ezért „félíg asszimilált”-ként jelölhető kis- és középpolgári, a teljes be nem fogadottság és a szociális helyzetük miatt radikalizálódásra hajlamos⁴ egyetemi és főiskolai hallgatókat tömörítette. A taglétszám 1.000-1.200 között mozgott, a női tagok arányszáma 4% volt (országosan 1%). A Galilei Kör első elnöke Polányi Károly volt.

Minden dogma ellen harcot hirdető szabadgondolkodó diákegyesület volt a Galilei Kör. A pozitívizmus alapján álló „szabadgondolkodás” ideológiája legszélesebb értelmében előítélet-mentességet jelentett a századfordulón. Az „előítélet” fogalmába beleértették a babonát, a vallási és tudomá-

---

SZABÓ Miklós: *Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”. (Adalék a magyar szélsőjobboldal előtörténetéhez.)* Történelmi Szemle, 1970/4. 483-516.

² A Galilei Kör megalakulásának a legkimerítőbb, bár a szerző érintettsége és elfoglaltsága miatt kritikus olvasási módot igénylő forrás a köralapítók „kemény magjába” tartozó Kende Zsigmond visszaemlékezése: KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*, Budapest, 1974. A Galilei Kör történetéről eddig egyetlen akadémiai értelemben vett „tudományos” monográfia készült: TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok (A Galilei Kör története)*, Budapest, 1960. Galilei Kör-monográfiám 2015-ban jelenhet meg.

³ A polgári radikálisokról különböző szempontú megközelítések: PÓK Attila: *A radikális demokrata ideológia kialakulása Magyarországon*, Budapest., 1990. PÓK Attila: *A dualista monarchia radikális demokrata kritikája – mai szemmel*. IN: PÓK Attila: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*, Budapest, 2010, 133-156. Továbbá: G. FODOR Gábor: *Gondoljunk újra a polgári radikálisokat*, Budapest, 2004. GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, 2007. 157-197.

⁴ A beilleszkedési nehézségeket, az asszimiláció nehézségével, esetleges lehetetlenségével kapcsolatos, ebből a be nem fogadásból származó, az 1920-as évek zsidó önvád-irodalmába torkolló elképzeléseket kiválóan érzékelteti a magyarországi zsidó irodalom egyik legjobb regénye, KOMOR Andrásról a *Fischmann S. utódai* 1929-ből. A benne a Budapesti Egyetemre kerülő legkisebb Fischmann-fiú, hiába igyekszik beilleszkedni, nem nyer teljes értékű befogadást: meghagyják „félíg-asszimilálnak”, az úri középosztály perspektívájából párbajképtelen, formálisan emancipált, de informálisan mégis csak másodrangúnak tekintett állampolgárnak. Ezért a fiú szükségszerűen indul el a baloldali radikalizálódás felé, hogy az internacionalista-ateista kommunista hit mint szekuláris vallás keretei között végleg kiléphessen tehernek érzett zsidóságából. „Zsidó voltam, kommunista lettem” – fogalmazta meg expresszívén Kun Béla. A kérdéskörrel: az asszimiláció helyett az integrációt hangsúlyozó GERŐ András: *A zsidó szempont*, Budapest, 2005. A modern korban a tömeges asszimiláció lehetőségességét elvitató GYURGYÁK János: *Zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztétörténet*, Budapest, 2001. És GYÁNI Gábor: „Erkölcstelen emancipáció” és „illuzórikus asszimiláció”. *Diskurzusok a zsidókérdésről*. IN: Uő.: *Történezdiskurzusok*, Budapest, 2000. 149-158.

nyos dogmatizmust, a hagyományokat, a tekintélyekbe vetett hitet.⁵ Mindezek helyébe az egyéni tapasztalatokon alapuló autonóm ítéletalkotást helyezték a szabadgondolkodók. A galileistáknak a *tapasztalás* fogalmának abszolutizálására⁶ építő természettudományos világnézetének kialakulására a legnagyobb hatással Ernst Mach volt *Az érzékek elemzésével*.⁷ Az ő neve is mutatja, hogy a természettudományok erős kultiválása jellemezte a galileistákat, akik között az országos átlaghoz képest felül voltak reprezentálva a mérnök- és az orvostanhallgatók. Az önképző galileisták a „*Tanulni és tanítani*” jelszóval elsődleges szempontnak a tudomány szabadságát – ezzel együtt az oktatás egyházi hatásoktól és befolyásoktól történő „*megtisztítását*” – és a szegényebb hallgatók vallásuktól független támogatását tartották. A galileisták diákszociológiai felméréseket végeztek⁸, pályázatokat hirdettek, könyveket adtak ki, folyóiratot működtettek (*Galilei Kör Könyvtára*, *Galilei Füzetek* és az 1911-1914 között működő, valamint 1918-1919-ben rövid időre újrainduló *Szabadgondolat*), továbbá nyitottak a munkásoktatás felé.

Ady Endre a „*Láznak ifjú serege*” címmel illette a galileistákat, versek sorát dedikálta a Galilei Körnek (*A márciusi Naphoz*, *Új tavaszi seregszemle*, *Piros gyász ünnepén*, *Véres panorámák tavaszán*), fellépett rendezvényein. Jászi Oszkár a magyarországi szabadkőművesség radikális szárnyának napilapjában, a *Világban* így írt a galileistákról a Kör megalakulásának ötödik évfordulóján (1913) *Az új ifjúság* címen: „*a nemzedék, amely átvezetheti Magyarországot a Balkánból Nyugat-Európába*”.⁹

A Galilei Kör az első világháborúban

A szervezet tevékenységének középpontjába 1914 után került az „*antimilitarista*” propaganda, noha már a világháború előtt felhívták a figyelmet magukra a galileisták egy-egy „*antimilitarista*” akcióval. Legjelentősebb ezek közül a Galilei Kör részvétele az 1909. decemberi – a Honvédelmi Minisztérium költségéből fedezett – Testnevelésügyi Kongresszuson, amelynek témája a céllövészet bevezetése volt az iskolai testnevelési órákra. A galileista küldöttek addig érveltek a „*sportoló testedzés*” fölénye mellett a „*militáris*

---

⁵ Lásd a Galilei Kör „*Osvátjának*”, Székely Aladárnak összegzését: SZÉKELY Aladár: *A szabadgondolkodás elmélete*, Budapest, 1907. http://mtdaportal.extra.hu/books/A_szabadgondolkozas_elmelete.pdf. - (2014. szeptember 30.).

⁶ Vö. A fiatal Polányi Károly szavait: amit a *tapasztalattal „ellenőrizni nem lehet, arról gondolkodni sem szabad”*. POLÁNYI Károly: *Bevezetés Mach Ernő: Az érzékek elemzése című könyvéhez*. IN: *Uő: Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Társadalomfilozófiai írások*, Budapest, 1986. 385.

⁷ Mach munkájának első három fejezetét a Galilei Kör adta ki a diákegyesület első elnökének, Polányi Károlynak fordításában, az ő bevezetőjével: MACH Ernő [Ernst Mach]: *Az érzékek elemzése*, Budapest, 1910. Polányi bevezetője külön is olvasható válogatott társadalomfilozófiai írásai között: POLÁNYI (1986): 385-390.

⁸ *A budapesti diáknyomor. A Galilei Körnek 1909-ben fölvetett statisztikája*, Budapest, 1909.

⁹ JÁSZI Oszkár: *Az új ifjúság*, Világ, 1913. október 19.

rendszerük” felett, míg végül kivezették őket a kongresszusról.¹⁰

A Galilei Kör első világháború előtti, elsődlegesen „antiklerikális”¹¹ – és véleményem szerint önképzőmunkában és tudományos tevékenységben színvonalasabb első korszakát, és a háború alatti, „antimilitaristaként” jelölhető második korszakát külön kell kezelni. Az 1914 előtti „régii galileisták” nagy részét bevonultatták, a Galilei Kör több korábbi elnöke és vezető személyisége, mint Polányi Károly is a frontra került.¹² A törést mutatja, hogy a háború kitérésekor abbamaradt a *Szabadgondolat*, a *Galilei Kör könyvtára*, és a *Galilei Füzetek* kiadása is. Másfelől az első világháború egyik legjelentősebb társadalomtörténeti hatása, a kényszerű munkába állással a női emancipáció elősegítése az Anker közben is éreztette hatását: a galileista tisztségviselők között megnövekedett a nők aránya. Közülük érdemes kiemelni Kelen Jolánt és Duczynska Ilonát. Egy idézet a tanítónő, a népbiztos Kelen József felesége és a Párttörténeti Intézet majdani munkatársa, Kelen Jolán emlékiratából: „A háborúról azt gondoltuk, hogy az ügysem tör ki, mert a német szervezett munkás nem lő a francia szervezett munkásra.”¹³ Ezzel szemben „a Galilei-kör egy perce sem vállalta a háborút magyarázó vagy éppen dicsőítő egyesület dicstelen szerepét”¹⁴ – állítja Kelen. Mondanám, hogy ne higgyünk neki, de a helyzet az, hogy noha igyekszem, egyelőre még nem találtam olyan forrást, amely Kelen állítását cáfolná.

Az 1914 ősztől az Anker közeli klubhelyiségbe költöző fiatal, „új galileistáknak” idő kellett, míg fölvtették az elődök ritmusát. Mikorra ez sikerült, a korábbi természettudományos világnézeti és ismeretterjesztő topikok helyett már elsősorban a háború gazdasági és szociális vonatkozásaival kezdtek foglalkozni. 1916-ban már átfogó béke-előadássorozat szervezésében gondolkodtak a Galilei Körben kezdetektől előadó polgári radikális és szociáldemokrata értelmiségiek – Jászi Oszkár, Szende Pál, Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán, Varga Jenő – részvételével, noha ennek szervezése nem volt zökkenőmentes. Hol a hatóságok tiltották be, hol a hadi helyzet változott meg úgy, mint 1916 augusztusában, Románia hadba lépése és az erdélyi betörést követően, hogy maguk a galileisták döntöttek az antimilitarista előadás-ciklus elhalasztása mellett.¹⁵

¹⁰ Jelentés a Galilei Kör 1909/10. évi működéséről, Bp., 1910, 4.

¹¹ A Galilei Kör „antiklerikális” tevékenységét ismertetem: CSUNDERLIK Péter: *Fekete sereg, métely, piócák – A Galilei Kör „antiklerikális” retorikája és tevékenysége*. Kommentár, 2013/6. 41-60. http://kommentar.info.hu/iras/2013_6/fekete_sereg_metely_piocak. (2014. szeptember 30.)

¹² A diszkontinuitásról a frontról hazatérő Rubin beszámolója: „Egyszer hazajöttem szabadságra, felmentem a Körbe, tele volt: az elnöktől a szolgáláig egy lelket sem ismertem. Bemutakoztam, hatévi munkámról nem tudtak, a nevemet sem hallották. Egy egészen más háborús Galilei Kör alakult, melynek csak a neve volt azonos, de útja, célja a háborúban fogant.” RUBIN László: *A Galilei Kör története (Alakulásának huszadik évfordulója alkalmából)*. Századunk, 1928/8. 469.

¹³ KELEN Jolán: *Eliramlik az élet...*, Budapest, 1976. 65.

¹⁴ Uo. 73.

¹⁵ Lásd a Galilei Kör 1916. május 13-i választmányi üléséről és a június 24-i üléséről készült

A galileisták háborúellenessége marxista eszmei alapokon nyugodott, de kifejezetten Gustave Hervé és a háború első mártírja, az 1914. július 31-én egy párizsi vendéglő teraszán lelőtt Jean Jaurès munkáiból merítettek.

Gustave Hervé

Hervé koncepcióját *Az ő hazájuk* című 1905-ös művében foglalta össze, amely nagy hatással volt a galileisták antimilitarista felfogására: „*nagyon hatott ránk az anarchista, majd 1914 után háborúpárti*” Hervétől *Az ő hazájuk*, amely alatt a „*burzsoázia hazáját*” értette.¹⁶ Azt a marxi tételt rekapitulálta, amely szerint „*a munkásoknak nincs hazájuk*”, a legélesebb osztályellentétek következtében a proletároknak és a burzsoáziának nincs közös érdekük.¹⁷ S hogy ennek ellenére a munkások mégis szeretik hazájukat, Hervé a „*hazafiság hazug kultuszának*” tudta be, amelyet „*a kapitalizmus fő támasza*”-ként azonosított. A militarista politikára s a politikusok-gyárosok háborújára válaszként a tömegsztrájkot irányozta elő: a tartalékosok és a munkások általános sztrájkját.¹⁸ Hervé úgy vélte, a tömegsztrájk fenyegetése az egyetlen mód a háború elkerülésére, hiszen ha a politikusok-gyárosok tudják, hogy a háborús mozgósításra a munkásosztály munkabeszüntetéssel és parancsmegtagadással felel, akkor az államok vezetői kénytelenek ellentéteiket nemzetközi döntőbíráskodás útján rendezni. Hervé nézetei komoly visszhangra találtak Jászi Oszkár polgári radikális és Szabó Ervin szindikalista körében. Ady Hervét az „*antimilitarizmus apostolának*” nevezte.¹⁹

Az első világháború kitörésekor Hervé működése teljes fordulatot vett. Az első világháborús német támadásokat követően Hervé feladta antimilitarista álláspontját és kiállt a francia haza védelme mellett: „*Alig van ember, akinek lelke nagyobb átalakuláson ment volna keresztül, mint az övé. Szélső antimilitarista valaha s ma a legféltelenebb harcrabizdító*” – írta róla 1917-ben a Magyar Figyelő.²⁰ Hervé fordulata azt eredményezte, hogy az egykori szabadgondolkodó hősből 1914 után elrettentő példa lett, és ekként őrződött meg a galileista emlékezetben.²¹ Hervé helyére az a Jaurès lépett 1914 augusztusától a magyarországi szabadgondolkodók antimilitarista panteonjába, akit a „*Galilei Kör Osvátja*”, Székely Aladár 1906-os Hervé-írásában még „*opportunistá félelbernek*” nevezett.²²

---

jegyzőkönyveket. A Galilei Kör 1915 és 1917 közötti gyűlési és választmányi jegyzőkönyvei. Politikatörténeti Levéltár 684 f 1/1 öe.

¹⁶ KELEN (1976): 70-71.

¹⁷ RAB Balázs: *Hervé és az antimilitarista propaganda*, Huszadik Század, 1906/1. 237.

¹⁸ „*az általános mozgósításra a rezervisták [tartalékosok – Cs. P.] sztrájkjával és társadalmi forradalommal fogunk válaszolni, bárki támadta meg legyen is a hazát*”. Hervét idézi: MÉREI Gyula: *Polgári radikalizmus Magyarországon, 1900-1919*, Budapest, 1947. 37.

¹⁹ ADY Endre: *Kis szenzációk Párizsból. III. Hervé és tanítványai*. IN: *Ady Endre Összes Prózaí Művei*. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/ady72.htm>. (2014. szeptember 30.)

²⁰ *Följegyzések. Elzász*, Magyar Figyelő, 1917/4. 356-358.

²¹ KELEN (1976): 70-71.

²² SZÉKELY Aladár: *Hervé és a magyar szabadgondolkodók*, Huszadik Század, 1906/I. 174.

Jean Jaurès

Azért vádolták őt oportunitizmussal, mert a francia szocialisták vezéréként feladta a következetes „osztályharcot” és kiegyezett a „burzsoáziát” reprezentáló Clemenceau vezette radikálisokkal. Ám 1906 után Jaurès szembe fordult a radikálisokkal, mivel elmaradtak azok a szociális reformok, amelyekben bízva biztosította a szocialisták támogatását Clemenceau politikájának. Miután pedig 1914. július 31-én lelőtték egy párizsi vendéglő teraszán, Jaurès-ből mártírhálált halt szent lett: „sokan érezték, hogy a világbéke hadseregének vezérkari főnökét terítette le gyilkos golyó, éppen akkor, amikor erejére és cselekvésére nagyobb szükség volt, mint bármikor addig a világon”.²³

Jean Jaurès következetes antimilitarista politikát hirdetett, amely nála is elválaszthatatlan volt a szocializmustól, ugyanis úgy gondolta, a kapitalizmus úgy rejt magában a háborút, mint a felhő a vihart. Jaurès a munkásosztály szempontjait és érdekeit figyelembe véve jutott el antimilitarista nézeteinek tételes kidolgozásáig, amelyet *Az új hadsereg* című 1911-es művében tett meg. Jaurès következtetései logikusak: egyetlen állam sem viheti végbe, „a szociális megváltás nagy művét”, amíg az államok egymás közti viszonyát „az erőszak és a bizalmatlanság” határozza meg, amely pedig a háborús fenyegetettség érzetét indukálja. A potenciális támadók elrettentésére tömeghadseregeket kell létrehozni, ez a fegyverkezés azonban akkora költségeket emészt fel, amely lehetetlenné teszi a jóléti intézkedéseket: „a fegyveres béke a szociális reform halálát jelenti”.²⁴ Jaurès azért vetette bele magát szónoklataival, írásaival és szervezőkészségével a nemzetközi mozgalomba, mert a békét a szociális reform előfeltételének gondolta.

A nemzetközi munkásmozgalomban Jaurès mindent megtett azért, hogy növelje a II. Internacionálé súlyát. Nemzetközi munkásmozgalmi tevékenysége csúcának az tekinthető, mikor a II. Internacionálé hosszas vita után elfogadta a tömegsztrájk-koncepciót, és az 1912. november végén Bernben nemzetközi határozatot hozott, miszerint „a nemzetközi munkásosztály egy világháborúra világsztrájjal felel”.²⁵ Kegyelem volt a sorstól, hogy a lelőtt Jaurès-nek nem kellett megtapasztalnia a II. Internacionálé csődjét²⁶ és az elmaradó világsztrájkot, s hogy Hervével ellentétben Jaurès-t nem állította válaszút elé az 1914. augusztusi német támadás.

Hervé és Jaurès tanait követve írások és előadások sorában fejtették ki a galileisták, hogy a háborún csak a tőkésék, a hadseregnek szállító

²³ KUNFI Zsigmond: *Jean Jaurès az emberiség és szocializmus nagy halottja*, Budapest, 1915. 3.

²⁴ Uo. 24.

²⁵ KELEN (1976): 59.

²⁶ A II. Internacionáléről A. J. P. Taylor vitriolos írása: TAYLOR, A. J. P.: *A II. Internacionálé*. IN: *Új: Európa tündöklése és bukása*, Budapest, 1999. 105-109.

földbirtokosok és a ranglétrán magasan álló katonatisztek nyerhetnek, az osztálytársadalomban alullévőknek semmi érdekük nem fűződik hozzá. Paradigmatikus Fazekas Sándor írása a *Szabadgondolat*-ban: „[...] a háborúhoz fűződő érdekelttség változását a történelmi fejlődés folyamán grafikailag kúp alakjában ábrázolhatjuk. (...) minél tovább haladunk a történelemben, annál szűkebb lesz a háborúban érdekelt köre; de egyúttal annál magasabb rétegre terjed. A kúp csúcspontja a dinasztia. A háború régen megszűnt az egész népesség érdekét szolgálni. Ma már az osztályérdeknél is kevesebb: egyes csoportok és egyes személyek érdeke. Sajnos azoké, amelyek érdeke legsúlyosabban esik a politika mérlegébe”.²⁷

A háborúellenes galileista rendezvények: Jaurès-gyászünnepély

A háborúellenes galileista rendezvények közül meg kell említeni a Jaurès-gyászünnepélyt 1915-ben, amit a háborút ellenző francia politikus meggyilkolásának első évfordulóján tartottak. Ady ekkor írta az *Emlékezés nagy halottra* című művét, ez volt a Galilei Körnek küldött utolsó verse.

*Gyertek, akik igazán fájtok,
Hadd hallassam nektek a szívemet,
Ezt a némán dobogó átkot,
Ki gyilkolt-hóstit próbál pótolni most.*

(...)

*Fáj a szívem s nehéz üzennem
És mindeneket meg nem mondhatok,
De nagy, halott, ölt testvérem bennem
Úgy él, mint a Gondolat igaza.*

*Nehéz idők a jókat irtják
Gyöngye bajtársak lágy szíveiből,
De maradnak, akik kibírják
Az időket, igazságot vevén.*

*Gyertek, akik igazán fájtok,
Hadd hallassam nektek a szívemet,
Ezt a némán dobogó átkot,
Figyeljete és jól átkozzatek.*

„Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!”

1916-ban orosz tanfolyam indult a Galilei Körben: *„Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!”*²⁸ – ez lett a nem hivatalos jelmondat az alakuláskor

²⁷ FAZEKAS Sándor: *A háború*, Szabadgondolat, 1911/6. 202-205.

²⁸ Duczynska Ilona ragadta meg ekképp az oroszstanulás szimbolikáját: *A század nagy tanúi*. Szerk. BORUS Rózsa, Budapest, 1978. 67.

mottóul választott „*Tanulni és tanítani*” helyett. 1917-től a Galilei Kör rendszeres résztvevője lett a szakszervezetek háborúellenes tüntetéseinek. Az 1917. november 17-i tüntetés szervezésében vezető szerepet játszottak.

A háborút történelmi materialista szempontból elemző előadások, szemináriumok és rendezvények felszíne alatt azonban megkezdődött a galileisták illegális háborúellenes tevékenysége. Szabó Ervin és könyvtáros tanítványa, a Martinovics Páholy titkára, Kóhalmi Béla számol be arról, hogy a galileisták „*a frontra csempészték a háborúellenes iratokat*”.²⁹ A galileisták ekkori antimilitarista tevékenysége két szervezőjének Szabó Ervint és Varga Jenőt nevezi meg. Maga Kóhalmi Béla is írt egy röpiratszöveget, melyet a szintén könyvtáros, egyébként az első magyar könyvtárosnő, Pikler Blanka gépelt le, mindezt még „*a galileista ifjak*” letartóztatása előtt, vagyis 1916–1917-ben. Pikler Blanka egyébként úgy élt Madzsar Lili emlékezetében, mint aki „*minden forradalmi megmozdulásban részt vett*”.³⁰ Pikler Blanka mellett említsük meg Ripper Borbálát, aki szintén kivette részét az antimilitarista, hadviselést szabotáló tevékenységből, azzal, hogy köpet- és egyéb mintákkal machinálva sorra minősített tbc-snek és ezáltal a hadiszolgálatra alkalmatlannak baloldali katonajelölteket.³¹ A galileisták emlékezetében ez a tevékenység mintegy jelképe lett a „*galileista finesznek*”.

A galileisták antimilitarista tevékenysége a Duczynska-Sugár csoport akcióival jutott a csúcra. A csoport „*antimilitarista*” röplapot nyomtatott és juttatott a katonák közé. Ez vezetett a Galilei Kör 1918. januári bezárásához, a vezető galileisták több hullámban történő letartóztatásához és az 1918. szeptemberi Galilei-perhez.

A Duczynska-Sugár csoport tevékenysége

1918. január 5-én a budapesti katonaszállások környékén háborúellenes röpiratok százait találták, kisebb részt felragasztva, nagyjából szétszórva. A röpirat megszólítása és tételmondata az volt, hogy „*Katonatestvérek!*” (...) *Az orosz katonák már rájöttek, hogy a föld, melyet meg kell hódítaniok, a saját országukban van*”.³² A felhívás lényegében Lenin koncepcióját adaptálta, amely szerint a világháborút polgárháborúba kell fordítani. Mint kiderült, a röpiratokat a Galilei Kör egyes bolseviknak nevezhető tagjai készítették, sokszorosították és ragasztgatták ki. Egy szerelmespár, a húszéves Duczynska Ilona mérnök és a szintén húszéves Sugár Tivadar orvostanhall-

²⁹ Kóhalmi Béla visszaemlékezése. *Tanúságtévők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. II. kötet. 1905 - 1918. október.* Szerk.: PETRÁK Katalin, Budapest, 1976. 195.

³⁰ Madzsar Lili visszaemlékezése. *Tanúságtévők II.* 204.

³¹ KELEN Jolán: *Galilei-per a XX. században*, Budapest, 1957. 55-56.

³² Közli: TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok*, 256.

gató álltak az akció centrumában. Duczynska Ilona ekkor került az országos érdeklődés homlokterébe.

A Galilei Kör tagjainak 1917 ősztől kezdődő illegális háborúellenes tevékenységét, mivel konspiratív akció volt, a résztvevők, mindenekelőtt a főszereplő, a „cselekvés szerelmese”³³, Duczynska Ilona visszaemlékezéseiből ismerjük. A Galilei-per iratai sokkal kevésbé informatívak az akció valódi természetét tekintve, mivel a letartóztatott galileisták minden eszközt megragadtak, hogy félrevezessék a bíróságot. Duczynska Ilona az egyik leghíresebb magyar és legjelentősebb női reprezentánsa a La Fayette-től Eduardo Rózsa-Floresig húzódó, előbb-utóbb minden rendszer számára kényelmetlenné váló „hivatásos forradalmár”-típusnak, az elmúlt kétszáz év meghatározó, és sokszor romantizált alakjának. Litván György is ekként méltatta nekrológiájában: „Nem kalandora, hanem fáradhatatlan vándora volt a forradalmaknak.”³⁴ Pedig Duczynska nemesi felmenőkkel rendelkezett. Édesanyja a főispáni Békássy-családdal állt közeli rokonságban, aki azonban egy lengyel mérnökhöz ment férjhez. A baloldali radikalizmusokhoz vonzódó édesapja magára hagyta a családot, az USA-ban halt meg fiatalon. Duchynska Ilona édesanyjával egy időben egy szektajellegű vallási közösség tagja volt, onnan kilépve a Békássy-család vette szárnyai alá a fiatal lányt. Svájcban tanulhatott, itt került kapcsolatba a nemzetközi munkásmozgalom képviselőivel. „Antimilitarista” nézeteinek kialakulásához Svájcban kapta meg az elméleti alapot. Az érzelmi töltést többek között egy hadikórházban tett látogatás, vagy éppen a szeretett fiatal rokon, a Cambridge-ben tanult költő-filozófus, a frontkatonaként Galíciába vezényelt és ott 1915-ben életét vesztő Békássy Ferenc halála okozta düh jelentették. Szabó Ervinnel 1915-ben ismerkedett meg, a szünetidőben találkozott vele. Mikor 1917-ben végleg hazatért, Duczynska Budapestre ment, és felkereste Szabó Ervint. Ő irányította először a Galilei Körbe, még 1917 tavaszán.³⁵ Duczynska nem üres kézzel jött haza Svájcból: miniatűr fotómásolatban Magyarországra csempészte a forradalmi szocialisták 1917. március 20-i zimmerwaldi felhívását, amelyet Madzsar József mikroszkópján olvasott el és másolt le. Először azonban egy Tisza István elleni merényletet tervezett. Madzsar József pisztolyát lopta el és kívánta vele lelőni Tiszát, ám éppen a merénylet elkövetésének kitűzött napján hírét vette Tisza lemondásának 1917 májusában.³⁶ Új terv kellett. Idős korában így emlékezett erre: „1917 szeptemberében, amikor beiratkoztam a budapesti egyetemre, és újra fölmentem a Galilei Körbe, azt láttam, hogy a vezetők között lassan olyan gondolkodás alakul ki, ami nagyon hasonló már ahhoz, hogy valamit tenni kell.

³³ Dalos György Duczynska-életrajzában átvette az eredetileg Szabó Ervinre alkalmazott jelzót. Lásd: DALOS György: *A cselekvés szerelmese. Duczynska Ilona élete*, Kossuth, Budapest, 1984.

³⁴ LITVÁN György: *Duczynska Ilona 1897-1978*, Világosság, 1978/6.

³⁵ DALOS (1984): 15-27.

³⁶ Konrád György: *Duczynska Ilona*. In: *Uő: Csodafigurák. Portrék és pillanatfelvételek*, Bp., 2006, 108-109.

Összeállt egy kis csoport, eleinte hárman, négyen voltunk, a többiek vezetőségi tagok, csak én voltam vezetőségen kívüli; a csoport létszáma egy tucatnál sohasem volt nagyobb. A legelsőik közé tartozott Haász Árpád, Sisa Miklós és Sugár Tivadar – neki hallottuk korábban egy-egy előadását a cipőfelsőrész-készítők szakszervezetében az antimilitarizmusról. Azt hiszem, erről az előadásról ragadt ránk az antimilitarista elnevezés”.³⁷ Duczynska beleszeretett az orvostanhallgató Sugárba³⁸, aki korábban harcolt a fronton, ám tüdővészete miatt frontkatonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították. A röpiratok nyomásához szükséges sokszorosítógépet budapesti orosz emigránsok és hadifoglyok szerelték össze az antimilitarista csoportnak. Hogy miként folyt az akció, azt a galileista résztvevők utólagos elbeszéléséből ismerjük. Más forrásunk nagyon nincs, lévén, hogy konspiratív akcióról van szó.

A galileista Csillag László „szomszédságában lakott”³⁹ egy Jusztusz Valdemár nevű 1905-ös orosz politikai emigráns.⁴⁰ Se Csillag, se Duczynska nem tudta még akkor, hogy Jusztusz „bizalmi embere volt a bolsevik pártnak”.⁴¹ S bár rendőri felügyelet alatt állt, „pártja megbízásából már régóta dolgozott a magyarországi orosz hadifoglyok között”.⁴² Csillag László volt az összekötő Jusztusz és Duczynska között: Jusztusznak szüksége volt bolsevizálható, illegális tevékenységre fogható fiatalokra, Duczynskáéknak pedig infrastruktúrára, mindenekelőtt egy röpiratnyomásra alkalmas repülőnyomdára. A Galilei Kör róneogépén nyomott első röpirat ugyanis olvashatatlanságra sikeredett. Csillag közvetítésével Duczynska és Sugár 1917. november utolsó harmadában együtt mentek Jusztusz Gizella úti bérházasszobakonyhás lakásába. A Jusztusz házaspár lakása igazi bolsevik támaszpontként működött. Duczynska elmondása szerint az egyetlen szobát kettéválasztották, és az egyik félszobában egy sor szalmazsák feküdt szorosan egymás mellett az egyik hosszanti fal vonalában, ezen aludtak egyrészt azok a legálisan ott tartózkodó orosz hadifoglyok, akiket Budapestre irányítottak nyomdai munkára⁴³, másrészt azok a magyarországi hadifogolytáborokból megszökött „orosz mozgalmi aktivisták”, akik eltaláltak Jusztuszekhez. Duczynska Ilona vallomását túl sok mindenkiével nem tudjuk összevetni, ugyanis a továbbiakban a Duczynska-Sugár-csoportból már csak az 1932-ben kivégzett Sallai Imrét engedték kapcsolatba lépni Jusztuszekkel.

A Jusztuszeknél „illegálisban lakó oroszok”, az egytől egyig „tapasztalt

³⁷ Duczynska Ilona. *A század nagy tanúi*, 65-66.

³⁸ KONRÁD György: *Interjú Duczynska Ilonával*. IN: *Uő: Csodafigurák*. Noran, Budapest, 2006, 123-124.

³⁹ TÖMÖRY Márta: *Duczynska Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről*. *Történelmi Szemle* 1958/1-2. 162.

⁴⁰ „Ő is, a felesége is Szibériából szökött meg, így kerültek Európába.” (*A század nagy tanúi*, 68.)

⁴¹ Kelen Jolán egyenesen „Lenin barátja”-ként ír róla: KELEN (1976): 106.

⁴² DALOS (1984): 50.

⁴³ DUCZYNSKA Ilona. *A század nagy tanúi*, 68.

mozgalmi emberek”⁴⁴ közül kettő tett szert nagy jelentőségre. Ők ketten voltak a „legaktívabbak”, akik „lényeges segítséget adtak” a Duczynska-Sugár-csoportnak. Az egy Solem nevű kijevei ipari munkás volt, mozgalmi nevén Sólýom. 1918. november végétől 1918. január elejéig Duczynska elmondásában minden akcióban részt vett. A másik egy „magas, szőke, nagyorosz fiú, nagyon halk szavú”, az „ügynevezett szőke terrorista, akit még illegális néven se hívtak sehogyan”. Duczynska csak negyven évvel később tudta meg, hogy a neve Vlagyimir Uraszov. Uraszov bolsevik volt, később Lenin személyes képviselője a Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács mellett.⁴⁵ Az 1918-1919-es emlékeit szintén megíró Uraszov⁴⁶ Duczynska elmondása szerint „hivatásos forradalmár” volt, a „legnagyobb szakértője a repülőnyomdák felállításának Oroszországban”.⁴⁷

A Galilei Kör forradalmi szocialistái számára Uraszov szedette össze az alkatrészeket a repülőnyomdához. A Globus nyomdában dolgoztatott orosz hadifoglyokkal apránként lopatott ki kézi szedésben használt ólombetűket, a számára csiszolt, nehéz acéllap helyett, amelyre nyomtatáskor a szedést rakják, Uraszov egy üveglapot alkalmazott, amely a nyomda műszaki titka volt.⁴⁸ Az üveglapon „éppen olyan egyenletesen állt a szedés, akár csak az acélon”, ám beszerezni is könnyebb volt és eltüntetni is, például a lakásban egyetlen gyors átrendezéssel lehetett belőle üvegasztallap⁴⁹, amely a könnyen felismerhető acéllapról nem volt elmondható. A repülőnyomdát „Sólýom” állította össze és tanította meg a kezelésére Duczynska csoportját. A röpiratok disztribúcióját – például az Üllői úti laktanyába - már maguk a galileisták végezték.

Az 1918. január 5-i akció után egy héttel, január 12-én a rendőrség megjelent a Galilei Kör Anker közti helyiségében, és a kört feloszlatták, irattárát, könyvet, készpénzkészletét lefoglalták, az ajtókat lepecsételték Ugron Gábor belügyminiszter utasítására.⁵⁰ A röplapozással gyanúsított galileistákat, közel harmincat, több hullámban tartóztatták le január végéig.⁵¹ A letartózt-

---

⁴⁴ Akik „az orosz és osztrák-magyar hadigépezetet kijátszva irodalmat is hoztak magukkal, mindenki a saját irányának megfelelően. Egy baloldali szociálforradalmár Kaljajev fényképpel ellátott rövid életrajzát hozta magával a lövészárkokon át.” (Duczynska Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről, 163.) Ivan Kaljajev orosz merénylő volt, aki 1905. február 27-én bombát dobott Szergej Alekszandrovics Romanov nagyhercegre.

⁴⁵ DALOS (1984): 50.

⁴⁶ LÁNYI Ernőné (szerk.): *Nagy idők tanúi emlékeznek, 1918-1919.* Budapest, 1958.

⁴⁷ DUCZYNSKA Ilona. *A század nagy tanúi*, 69.

⁴⁸ Duczynska Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről, 163.

⁴⁹ „Ha veszély volt és a szedést el kellett tüntetni, az üveglap ott maradhatott, dekoratív célokat szolgált, teázó asztalkára rakták vagy csecsebecsék álltak rajta.” – avat be a konspiratív trükkökbe Duczynska. Lásd: DUCZYNSKA Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről, 163.

⁵⁰ Ugron maga erről a numerus clausus vitájában: „kétségtelen, hogy az egyetemi ifjúság megméltatója a Galilei-kör volt. (Ugy van ! Ugy van !) En voltam az, mint belügyminiszter, aki erre rájöttem, és én voltam az, aki azt a kört bezárattam, annak vezetőjét letartóztattam.” Ugron végső soron a numerus clausus ellen érvelt. (Ugron Gábor beszéde, *Nemzetgyűlési napló*, 1920. V. kötet, 364.)

⁵¹ A letartóztatások után az addig marginális szerepet játszó Korvin Ottó vette át az

tatott galileisták helyett 1918 januárjától a Galilei Kör fiatalabb tagjai, Korvin Ottó – Kelen Jolán fiatal sógora - és Sallai Imre folytatták az illegális propagandaakciókat.

Közel nyolc hónapi vizsgálati fogság után az 1918. szeptember 19-25-én tárgyalt Galilei-perben végül Duczynskát és Sugárt ítélték el, előbbi két, utóbbit három évre. A Galilei-pernek az 1918-1919-es események bal- és a jobboldali nagyelbeszélésében egyaránt megvan a maga jellemző cselekményesítése. A baloldalon Duczynska és Sugár elítélésében „antimilitarizmusért” 1918. szeptember 25-én, azon a napon, amikor a Monarchiával szövetséges Bulgária békét kért az antanttól, a hatalmához végsőkig ragaszkodó magyar uralkodó osztály szimbolikus jelentőségű elnyomó aktusát látták, mint például Böhm Vilmos.⁵² Ezzel szemben a jobboldalon az „idegen” galileisták röplapozása, az utolsó pillanatig hőiesen küzdő magyar nemzet hátba szúrásaként értelmeződött, és ennek megfelelően értékelték az ítéletet túl enyhének, mint Tormay Cécile a *Bujdosó könyvben*.⁵³

A két elítélt galileista nem sokáig volt börtönben: 1918. október 30-án a forradalmi tömeg – köztük a galileistákkal - kiszabadította őket a Conti – a ma Tolnai Lajos - utcai fogházból. Duczynskának és Sugárnak szabadulásuk után első teendőjük volt, hogy összeházasodjanak.⁵⁴ Duczynska és Sugár története a magyar munkásmozgalmi mitológia első nagy *love storyja* lett. Ekkor már a Galilei Kör helyiségét is újra megnyitották, a lepecsételt ajtókat a Nemzeti Tanács megalakulásának hírére, 1918. október 24-én tépték föl a galileisták. Az újrainduló egyesület diákjóléti követeléseket tett közzé, földreformtervezetet fogalmazott meg, ám a Galilei Kör eközben sajátos eszmei küzdelem színtere lett. A Kun Béla-párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-i alakulásakor számos galileistát ott találunk, ám a frontról hazatérő „régii galileisták” (pl. Polányi Károly) felléptek a szabadgondolkodó egyesület bolsevizálódása ellen.

1918-1919 fordulóján a bolsevik expanziót képviselő „új galileisták” s a kör autonómiáját védő „régii galileisták” küzdelméből az előbbieket kerültek ki győztesen. A Galilei Kör 1919. március 21-től szervezetileg megszűnt, feloldódott a kommünben: a marxizáló történetírás ezt azzal magyarázta, hogy mindez azért következett be, mert a Tanácsköztársaság politikája megvalósította a Galilei Kör akkor már egy évtizede propagált programját.

---

antimilitarista csoport szervezését a Nyugati Pályaudvar egyik csomagmegőrzőjében elhelyezett repülőnyomdával együtt. Lásd: SIMOR András (szerk.): *Korvin Ottó: „a Gondolat él...”* Magvető, Budapest, 1976. 18. Ill. SIMOR András: *Így élt Korvin Ottó*. Móra, Budapest, 1977. 70-71.

⁵² BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra, Ellenforradalom*. Gondolat, Budapest, 1990. 31.

⁵³ TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918-1919-ből*. Lazi, Szeged, 2009. 40.

⁵⁴ „Mindenekelőtt szabad házasságunkat legalizáltuk Sugár Tivadarral a polgári anyakönyvvezető előtt.” (A század nagy tanúi, 73.)

Ha kevésbé ideologikus választ keresünk, akkor a Galilei Kör feloldódásának okaként egyszerű „humán erőforrás”-szempontokat jelölhetünk meg: a kommün vezetése által szándékolt radikális elitcsere egyszerűen igényelte a galileisták szerepvállalását, akik otthagyván klubhelyiségüket hamar népbiztonságokon és újságok vezető pozícióiban találták magukat. Hogy aztán legtöbbjük 1919 augusztusa után emigráljon.

Amikor a Galilei Kör egykori elnöke, Rubin László az 1920-as évek második felében tollat ragadott, hogy a polgári radikális *Huszádik Század* szellemiségét átörökíteni igyekvő *Századunkban* keljen a Galilei Kör védelmére, jelentékeny erőt kellett mozgósítania azon „állandó vád” ellen, hogy „a Kör defaitistákat nevelt”.⁵⁵

A Horthy-korszakban ugyanis szinte kizárólag a „zsidó – radikális – bolsevik” züllesztés – vagy egyenesen *tördőfés* – ágenseként tematizálták a Galilei Kört, elég csak beleolvasni a nemzetgyűlési naplókba, különösen a numerus clausus-törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájába, vagy a keresztény-nemzeti kurzus olyan alapműveibe, mint Szekfű Gyula *Három nemzedéke*⁵⁶ vagy Tormay Cécile *Bujdosó könyve*⁵⁷. Hogy az eme szellemi hagyományt folytató és tovább radikalizáló Marschalkó Lajos munkásságáról ne essék szó.⁵⁸ Amely tevékenység azonban jobboldalról nézve defetizmus, baloldalról büszke antimilitarizmus.

---

⁵⁵ RUBIN (1928): 464.

⁵⁶ Szekfű Gyula műveinek Galilei Kör-ábrázolásairól: CSUNDERLIK Péter: „Hallgatták ájtatosan Jászi kirohanásait” – Szekfű Gyula Galilei Kör-képe. IN: GULYÁS Martin (szerk.): *Studio Vincentiana. Válogatott tanulmányok*. Szent Vince Szakkollégium, Piliscsaba, 2014. 85-95.

⁵⁷ Tormay Cécile művét ebből a szempontból elemzem: CSUNDERLIK Péter: „Tudóveszes diákok” – A galileisták képe Tormay Cécile *Bujdosó könyvében*. Kommentár, 2012/3. 66-78. http://kommentar.info.hu/iras/2012_3/_tudoveszes_diakok_. 2014. szeptember 30.

⁵⁸ Csak egy a jelen tanulmány témája szempontjából emblemikus idézet: „Ebben a »demokrata« rendszerű országfoglalásba betört a szabadkőműves ifjúsági szervezet, a Galilei kör, amely a nemzetragalmazás és nemzetbomlasztás legtipikusabb intellektuális fegyvereivel már a teljesen baloldali országhódítást készítette elő. A pesti egyetemek türelmetlen, fölényese, mindent mindenkinél jobban tudó csontkeretes intellektueljei, a háború kellős közepén a felmentettség kellemes állapotában a pacifizmus jelszavait, a haladó schöngeist szellemet, az antimilitarizmust dobták be a közvéleménybe.” MARSCHALKÓ Lajos: *Országhódítók*, Mikes Kelemen Kör, München, 1975, 147.

